

Marek Starowieyski, Józef Grzywaczewski, Bronisław Kądziela, Stanisław Kalinkowski

---

Biuletyn patrystyczny

Collectanea Theologica 54/4, 165-177

1984

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BIULETYN PATRYSTYCZNY

Zawartość: I. PUBLIKACJE. 1. *Studia Patristica Mediolanensia* (c.d.). — 2. „Jahrbuch für Antike und Christentum”. — 3. *Corpus Christianorum, Series Graeca* (c. d.). II. SPRAWOZDANIA. 1. IX Międzynarodowa Konferencja Studiów Patrystycznych (Oxford, 5—10 września 1983 r.) oraz walne zebranie Association Internationale d'Etudes Patristiques. — 2. Kongres Teologów Polskich (Lublin, 14—16 września 1983 r.). — 3. Rodzina w Kościele starożytnym. Sympozjum patrystyczne (Lublin, 24—25 listopada 1983 r.).*

PUBLIKACJE

I. „*Studia Patristica Mediolanensia*” (c.d.)

W pierwszym *Biuletynie patrystycznym* (Collectanea Theologica 48, 1978, fasc. III, 178—180) omówiłem pierwsze siedem tomów serii prac *Studia Patristica Mediolanensia* — SPM, wydawanych przez „Vita e Pensiero” — wydawnictwo Università Cattolica del Sacro Cuore w Mediolanie. Ukazało się sześć następnych tomów, które omówimy w niniejszym biuletynie.

Tom VIII — F. L. Pizzolato (wykładowca na uniwersytetach w Padwie i Mediolanie), *La dottrina esegetica di S. Ambroggio*, 1978, s. 359, cena 20 000 L. Tom ten nawiązuje do innych tomów „ambrozjańskich” tej serii, a więc do V, VII i XI. Omówiony został w nim obszernie problem Pisma Świętego w dziełach św. Ambrożego. W rozdziale I omówiono naukę o Piśmie Świętym u św. Ambrożego, w II — harmonię obydwu Testamentów, w III — natchnienie Pisma Świętego, w IV — rodzaje literackie Pisma Świętego, w V — rodzaje nauki, jaką czerpiemy z Pisma (*moralis, naturalis, rationalis, inspectiva, mystica*), w VI — stosunek *littera-caro* do *spiritus* w *Piśmie Świętym*, w VII — szacunek Pisma Świętego, w VIII — sensy biblijne, w IX — normy egzegetyczne.

Tom IX poświęcony jest św. Augustynowi. Pier Franco Beatrice (wykładowca na uniwersytecie w Mediolanie), *Tradux peccati. Alle fonti della dottrina agostiniana del peccato originale*, 1978, 332, cena 23 000 L. W pracy autor doszukuje się źródeł nauki św. Augustyna o grzechu pierworodnym i znajduje ją w kręgach judeochrześcijańskich, dokładniej — enkratyków.

Tom X poświęcony jest znakomitemu patrologowi mediolańskiemu, prof. Józefowi Lazzati, długoletniemu rektorowi Uniwersytetu Sacro Cuore w Mediolanie: *Paradosis politeia. Studi patristici in onore Giuseppe Lazati*, a cura di R. Camtalamessae L. F. Pizzolato, 1979, s. XXXIV+531, cena 34 000 L. Tom zawiera wstęp wydawców, fotokopię listu papieża Jana Pawła II do prof. Lazzatego, *tabula gratulatoria*, bibliografię jego prac (s. XXVII—XXXIV). Po tym następują trzydzieści prac umieszczonych w kilku działach. *Letteratura sul martirio*: Pier Franco Beatrice, *Martirio ed ascesi nel sermone pseudo-cipriano „De centesima, sexagesima, tricesima”*, 3—24;

* Redaktorem niniejszego biuletynu jest Stanisław Kalinkowski, Warszawa.

Benedetto Riposati, *La struttura degli Inni alle tre vergini martiri del Peristephanon di Prudenzo*, 24—41; Manlio Simonetti, *Un testo inedito su san Magno di Trani*, 42—54. *Apologetica*: Luigi Alfonsi, *La struttura della I Apologia di Giustino*, 57—76; Franco Bolgiani, *Sullo scritto perduto di Teofilo d'Antiochia „Contro Ermogene”*, 77—118; Lellia Cracco Ruggini, *Un cinquantennio di polemica antipagana a Roma*, 119—144; Luigi Franco Pizzolato, *Tertulliano e la dialettica*, 145—177; Jan Hendrik Waszink, *Osservazioni sul „De testimonio animae” di Tertulliano*, 178—184. *Alessandria*: Aldo Ceresa-Gastaldo, *La dimensione dell'amore nell'interpretazione origeniana del „Cantico dei Cantici”*, 187—195; Carmelo Curti, *L'interpretazione di Ps 67, 14 in Eusebio di Cesarea. La sua fortuna presso gli esegeti greci e latini del Salterio*, 195—207; Vittori Peri, *„Coram hominibus/apud Deum”. Accenti d'anticlericalismo evangelico in Origene*, 208—232; Antonio Quacquarelli, *Col Cristo la preghiera al Padre (Orig. De orat. 22)*, 233—246; Giovanni Reale, *Filone di Alessandria e la prima elaborazione filosofica della dottrina della creazione*, 247—287; Marta Sordi, *Dionisio di Alessandria e le vicende della persecuzione di Valeriano in Egitto*, 288—295; Joseph Vogt, *Synesion von Kyrene: Hellade, Feldherr, Priester*, 296—307. *Poesia cristiana*: Quintino Cataudella, *Prudenzo e il seme di grano (Prudent. Cathem. X, 120 ss.)*, 311—317; Jacques Fontaine, *Poesie et liturgie. Sur la symbolique christique des luminaires, de Prudence à Isidore de Séville*, 318—346; Dag Norberg, *Une hymne de type irlandais en Italie*, 347—357. *Ambrosiana*: Raniero Cantalamessa, *La concezione teologica della Pasqua in sant'Ambroggio*, 361—375; Enrico Cattaneo, *Il „Sant'Aquilino”: battistero o mausoleo? Una lettura ambrosiana dei mosaici*, 376—388; Giorgio Fedalto, *Ambroggio e la chiesa metropolitana di Aquilina*, 389—405; Marcella Forlin Patrucco, *Il tema politico della vittoria e della croce in Ambroggio e nella tradizione ambrosiana*, 406—418; Maria Grazia Mara, *L'interpretazione ambrosiana di Rom. I, 20. „Invisibilia per ea quae sunt visibilia demonstrantur”*, 419—435; Antonio V. Nazzaro, *Ambrosiana I. Note di critica testuale ed esegesi*, 436—446; M. Pellegrino, *„Mutus... loquar Christum”. Pensieri di sant'Ambroggio su parola e silenzio*, 447—457; Paolo Siniscalco, *Immagini del bene e del male in Ambroggio (De Cain et Abel I, 4 s.; Expos. euang. sec. Lucam 4, 7 ss.)*, 458—474. *Varia*: Pierre Courcelle, *Les lectures chrétiens de l'épisode des Cyclopes*, 477—484; Orsolina Montevecchi, *Nomen Christianorum*, 485—500; Alberto Pincherle, *Tre noterelle*, 501—506; Gerard Verbeke, *Foi et culte chez Nemesius d'Emèse. Physionomie d'une synthèse*, 507—531. Niestety w tomie tym brak jakichkolwiek indeksów, czym tom ten różni się na niekorzyść od poprzednich.

Tom XI powraca do problematyki ambrojańskiej: *Cento anni di bibliografia ambrosiana (1874—1974)* a cura di P. F. Beatrice, R. Cantalamessa, A. Peric, L. F. Pizzolato, C. Scaglioni, G. Tibiletti, G. Vissonà, 1981, s. 529, cena 38 000 L. Pracy dokonano przy szerokiej konsultacji; polskie dane konsultował o. Andrzej Bober SJ, stąd też bibliografia polska nawet w ortografii, co jest zupełnie wyjątkowe, jest poprawna. Bibliografię ułożono według lat, w ich obrębie podano dzieła według następującego porządku: wydania, przekłady, prace. Na końcu znajdziemy dobre indeksy analityczne pozwalające na szybkie znalezienie potrzebnych danych. Do skorygowania: tom 21 POK figuruje jako Ps. Ambroży.

Tom XII zawiera akta kolokwium odbytego w Mediolanie 17—19 V 1979 roku i poświęconego antropologii Orygenesisa i Grzegorza z Nyssy: *Arché e Telos. L'antropologia di Origene e di Gregorio di Nissa. Analisi storico-religiosa*, 1981, s. 340, cena 56 000 L. Tom zawiera dziesięć prac, zapis dyskusji oraz dokument końcowy. Oto tytuły prac: Ugo Bianchi, *L'intention du Colloque. Analyse historico-religieuse*. 9—27; Henri Crouzel, *L'anthropologie d'Origène: de l'arche au telos*. 36—49; Josep Riús-Camps, *La hipotesis orige-*

niana sobre el fin último (peri telous). *Intento de valoración*, 58—117; Monique Alexandre, *Protologie et eschatologie chez Grégoire de Nysse*, 122—159; G. Christopher Stead, *Individual personality in Origen and the Cappadocian*, 170—191; Eugenio Corsini, *La polemica contro Eunomio e la formazione della dottrina sulla creazione in Gregorio di Nissa*, 197—212; Antonio Quacquarelli, *L'antropologia del martire nel panegerico del Niseno a San Teodoro di Amasea*, 217—228; Giulia Sfameni Gasparro, *Restaurazio dell'immagine del celeste e abbandono dell'immagine del terrestre nella prospettiva origeniana della doppia creazione*, 231—266; Dario M. Cosi, *Nota sull'utilizzazione cristiana della legenda della fenice*, 274—279. Końcowe strony książki zawierają dyskusje plenarne oraz dokument końcowy kolokwium. Po każdym natomiast z referatów odbyła się dyskusja, której zapis rozdziela poszczególne referaty.

Tom XIII poświęcony jest Orygenesowi: Giuseppe Sgherri (wykładowca w seminarium duchownym w Lucca, Włochy), *Chiesa e sinagoga nelle opere di Origene*, 1982, 500, cena 65 000 L. W pracy został omówiony stosunek Kościoła i judaizmu; jest to ważny przyczynek do dziejów Kościoła w epoce przedkonstantyńskiej.

Wszystkie tomy są bardzo porządnie drukowane, bez błędów i są, z wyjątkiem tomu X, opatrzone w bardzo dobre indeksy, pozwalające na szybkie zorientowanie się w temacie. Zawierają ponadto streszczenia w języku angielskim.

Po trzynastym tomie możemy sobie pozwolić na stwierdzenie, że seria *Studia Patristica Mediolanensia* zdobyła sobie już trwałe miejsce wśród publikacji dotyczących Ojców ze względu na wysoki poziom prac w niej drukowanych.

ks. Marek Starowiejski, Warszawa

2. „Jahrbuch für Antike und Christentum”

W poprzednich numerach biuletynu informowaliśmy o zawartości „Jahrbuch”. Wypada nam dziś omówić dwa kolejne numery: 24(1981) i 25(1982).

Nr 24(1981) s. 180 + 34 tabl., składa się z trzech części: rozprawy, recenzje i wiadomości F. J. Dölger-Institut. Numer zawiera następujące rozprawy: S. C. Barton, G. H. R. Horsley, *A Hellenic Cult Group and the New Testament Churches*, 7—41; A. Stuiber, *Die drei semeia von Didache XVI*, 42—44; M. Fussl, *Zur Trosttopik in den Homilien des Basileios*, 45—56; W. Geerlings, *Hiob und Paulus. Theodizee und Paulinismus in der lateinischen Theologie am Ausgang des vierten Jahrhunderts*, 56—66; H. Wrede, *Eine tetrarchische Gigantomachie in Spalato*, 67—70; H. Brandenburg, *Ars humilis. Zur Frage eines christlichen Stils in der Kunst des 4. Jahrhunderts nach Christus*, 71—84; K. Eichner, *Die Produktionsmethoden der atadtrömischen Sarkophagfabrik in der Blütezeit unter Konstantin*, 85—113; E. Lecchesi Palli, *Eine Gruppe koptischer Stelen und die Herkunft ihrer figürlichen Motive und Ornamente*, 114—130; K. Wessel, *Ein verkanntes Denkmal der frühbyzantinischen Kaiser Ikonographie. Der „Apostel-Intaglio” in der Münchner Staatlichen Münzsammlung*, 131—139. W numerze zostały omówione następujące dzieła: *Gnosis. Festschrift für Hans Jonas*; Göttingen (J. Frickel); U. Bianchi (wyd.), *Mysteria Mithrae*. Leiden 1979 (A. Kehl); F. Normann, *Teilhabe — ein Schlüsselwort der Vätertheologie*, Münster 1978 (P. Stockmeier); K. Kohlwes, *Christliche Dichtung und stilistische Form bei Paulinus von Nola*. Bonn 1979 (J.-L. Charlet); M. Restle, *Studien zur frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens*. Wien 1979 (R. Krautheimer); Th. Ulbert, *Frühchristliche Basiliken mit dopelapsidem auf der Iberischen Halbinsel*, Berlin 1978 (N. Duval).

Nr 25(1982). s. 205 + 10 tabl. + 7 planów. Układ tomu jest taki sam jak poprzedniego. Tom zawiera następujące artykuły: J. Fontaine, *Christen-*

tum ist auch Antike. Einige Überlegungen zu Bildung und Literatur in der lateinischen Spätantike, 5—21; G. Schöllgen, *Der Adressatenkreis der griechischen Schauspielschrift Tertullians*, 22—27; M. Wacht, *Privateigentum bei Cicero und Ambrosius*, 28—64; C. Colpe, *Heidnische, jüdische und christliche Überlieferung in den Schriften aus Nag Hammadi X*, 65—101; J. G. Deckers, *St. Gereon in Köln — Ausgrabungen 1978/79. Neue Befunde zu Gestalt und Funktion des spätantiken Zentralbaus*, 102—131; K. J. Scheil-ton, *The Diptych of the Young Office Holder*, 132—171; J. Engelmann, *Der Greif als Apotheosetier*, 172—176. W numerze znajdują się recenzje następujących książek: P. W. van der Horst, *Aelius Aristides and the New Testament*, Leiden 1980 (A. Kehl); R. Turcan, *Mithra et le mithriacisme*, Paris 1981 (A. Kehl); K. Pichler, *Streit und das Christentum*, Frankfurt M. 1980 (H. Chadwick); Origenes, *Die griechisch erhaltenen Jeremiahomilien*. Eingeleitet, Übersetzt und mit Erklärungen versehen von E. Schadel, Stuttgart 1980 (R. Gölger); W. A. Bienert, *Dionysius von Alexandrien*, Berlin 1978 (W. Ullmann); J. Fontaine, *Naissance de la poésie dans l'Occident chrétiens*, Paris 1981 (J.-L. Charlet); Prudenzius, *Hamartigenia*, a cura di R. Palla, Pisa 1981 (J.-L. Charlet); J. Badewien, *Geschichtstheologie und Sozialkritik im Werk Salvians von Marseille*, Göttingen 1980 (H.-J. Diesner); Flavius Cresconius Corippus, *In laudem Iustini Augusti minoris*, edited by A. Cameron 1976 (B. E. Mulvihill); U. J. Stache, *Flavius Cresconius Corippus, In laudem Iustini Augusti minoris, Ein Kommentar*, Berlin 1976 (B. E. Mulvihill); J. Kollowitz, H. Hederjürgen, *Die ravennatischen Sarkophage*, Berlin 1979 (J. Engelmann); *L'Empereur Julien*, tom II: *De la légende au mythe*, Paris 1981 (A. Kehl). Na końcu, podobnie jak w poprzednim tomie, następują wiadomości F. J. Dölger-Institut.

ks. Marek Starowieyski, Warszawa

3. „Corpus Christianorum. Series Graeca” (c.d.)

Omówienie niniejsze stanowi kontynuację artykułów w STV 16(1978) nr 2, 284—287, CTh 49(1979) fasc. III, 188 n. oraz 52(1982) fasc. I. 171—176. *Corpus Christianorum. Series Graeca* — CChrGr wydawany jest przez zespół uczonych z Leuven: E. Dekkers, M. Geerard, C. Laga, M. Pinnoy, A. van Roey, G. Verbeke, jako kolaboracja wydawnictw Brepols z Turnhout i University Press w Leuven.

Tom VII: *Maximi Confessoris Quaestiones ad Thalassium*, quaestiones I—LV, una cum latina interpretatione Ioannis Scotti Eriugena iuxta poposita, ediderunt Carl Laga et Carlos Steel, 1980, CXVII + 556. Clavis III 7688. W *Biuletynie patrystycznym* CTh 43(1978) fasc. III, 179, zwracałem uwagę na zainteresowanie postacią i teologią Maksyma Wyznawcy, wymieniając niektóre z niedawno wydanych publikacji. Pierwsze wydanie krytyczne pierwszej części *Quaestiones ad Thalassium* jest dowodem tego wzrastającego zainteresowania. Niestety, badania nad Maksymem były utrudnione właśnie przez niekompletność i niedoskonałość wydań oraz brak wydań krytycznych. Stąd inicjatywa wydania krytycznego dzieł Maksyma zapoczątkowanego tym tomem i kontynuowanego w tomie X. *Quaestiones* powstały w Afryce, prawdopodobnie w latach 630—634, a więc przed okresem sporów monotelekich. Maksym wyjaśnia w nich trudności związane z interpretacją Pisma Świętego, których listę przysłał mu jego przyjaciel, bliżej nie znany kapłan i higu-men Thalassios, autor *Czterech centurii o miłości i wstrzemięźliwości* (por. Clavis III. 7848; M. van Paris, *Irenikon* 52, 1979, 214—230). Pytania nie ograniczały się zresztą do samej Biblii, ale dotyczyły także innych problemów, np. zagadnień ascezy. Dzieło zawiera pytania i odpowiedzi, należy więc do gatunku zwanego *Quaestiones et responsiones*, gr. *Erotapokriseis* (por. G. Bardy, *Rev. Bibl.* 41, 1932, 210—236, 341—369, 515—537; 42, 1933, 328—

352, szczególnie 332—339 oraz H. Dörries, RAC 6, 347—370). Po napisaniu dzieła Maksym przeczytał je i opatrzył scholiami, które znajdziemy w tym wydaniu. Ponadto w tomie znajdujemy *editio princeps* przekładu łacińskiego tego dzieła dokonanego przez Jana Szkota Eriugenę (†870) odkrytego przez dr. Paula Meywerts. *Quaestiones* Maksyma Wyznawcy należą do najważniejszych dzieł teologicznych Maksyma i ufać należy, że wkrótce otrzymamy ciąg dalszy tego dzieła tak ważnego dla poznania teologii wczesno-bizantyjskiej.

Tom VIII: *Anastasioi Sinaitae Viae dux*, edidit Karl-Heinz Uthemann, 1981, CCXLVII + 455 + III Beilage. Clavis III, 7745. *Viae dux*, czyli *Hodeges* stanowi najważniejsze dzieło dogmatyczne „Nowego Mojżesza”, ojca mnichów na Synaju, żyjącego w początku VIII w. Dzieło to skierowane jest przeciw monofizytom, zawiera m.in. szereg ciekawych cytatów Ojców, choć nie zawsze dokładnie cytowanych. *Viae dux* jest pierwszym tomem wydania krytycznego dzieł Anastazego z Synaity.

Tom IX: *Vitae duae antiquae sancti Athanasii Athonitae*, edidit J. Noret, 1982, CLIII + 249. BHG, 187—188. Tom ten zawiera dzieło wykraczające poza epokę Ojców, dotyczy bowiem św. Atanazego Atonity, założyciela Ławry na Atosie (962), zmarłego około 1004 r., jednego z twórców życia zakonnego na Atosie, należącego do najważniejszych centrów monastycznych świata. Zachowały się dwa jego życiorysy: A starszy, autorstwa Atanazego z Panagiou, ucznia Atanazego Atonity, oraz młodszy B. Wydanie powstało jako wynik dyskusji na temat wartości obydwu żywotów pomiędzy P. Lemerle i J. Leroy, która miała miejsce w latach sześćdziesiątych. W latach siedemdziesiątych podjęto żmudne prace wydania obydwu tekstów, których wynikiem jest praca J. Noret. Wydanie obydwu życiorysów trzeba uznać za wielki krok w badaniach nad monastycyzmem greckim, ponieważ obydwaj życiorysy, obok wiadomości o św. Atanazym, przynoszą nam wiele wiadomości o życiu zakonnym X w.

Tom X: *Maximi Confessoris Quaestiones et dubia*, edidit José Declerk, 1982, CCLIII + 255. Clavis III, 7689. *Quaestiones et dubia*, należące do wspomnianego wyżej gatunku *Quaestiones et responsiones*, zostały wydane przez Combefisa, przedruk w PG 90, 785—856, w sposób wyjątkowo niedoskonale ze względu na zły przekaz rękopiśmienny. Obecne wydanie opiera się na wybrakowanym kodeksie całości dzieła (Vat. gr. 1703) oraz trzech wyborach fragmentów, częściowo pokrywających się z Vat. gr. 1703. Wydawca opublikował w całości rękopis watykański i części własne trzech wyborów: uwaga ta jest ważna dla zrozumienia, na pierwszy rzut oka skomplikowanego, wydania tekstu. Mimo ogromnego postępu, jaki stanowi to wydanie, jak dotąd nie posiadamy tekstu całości *Quaestiones et dubia* i należy czekać na dalsze odkrycia nowych rękopisów.

Tom XI: *Anonymus In Ecclesiasten commentarius qui dicitur Catena Trium Patrum*, cuiusque editionem principem curavit Santo Lucà, 1983, LVI + 139. Clavis IV, C 100. Na temat komentarzy do Koheleta pisałem w CTh 52(1982) fasc. I, 172—174. Dane tam podane należy uzupełnić: *Studia in onore A. Ariddizoni*, w których znajdują się artykuły A. Labate i S. Lucà, s. 485—490 i 557—582, wydano w Rzymie; bibliografię należy uzupełnić artykułami S. Lucà, *Gli scolii sull'Ecclesiaste del Vallicelliano greco E 21*, Augustinianum 19(1979), 287—296; tenże, *L'esegesi di Nilo di Ancira sull'Ecclesiaste*, Sileno 3(1977); oraz S. Leanza, *Sul commentario di Ecclesiaste di Didimo Alessandrino*. Studia Patristica XVII, Oxford 1982, 300—316. Poza wyliczonymi komentarzami do Koheleta dodać należy zaginione: Hipolita, Atanazego, Akacjusza z Cezarei i Apolinarego z Laodycei. Jak widać z powyższego zestawienia, wiele komentarzy do Koheleta zaginęło i kateny przynoszą nowe fragmenty dzieł zaginionych. Katena nosi nazwę „trzech

Ojców”, ponieważ zawiera egzegezę Koheleta podług Grzegorza z Nyssy, Grzegorza Teologa (chodzi tu jednak o Grzegorza Cudotwórcę) oraz Maksyma Wyznawcy — ta ostatnia wiadomość jest szczególnie cenna, ponieważ nie posiadano wiadomości o takowym komentarzu Maksyma. Ponadto *Katena trzech Ojców* jest niezależna od kateny Prokopa. Jeśli chodzi o autorów, to katena cytuje ich w sposób dowolny, można ją nazwać, za wydawcą, raczej komentarzem katenowym niż prawdziwą kateną.

Wszystkie omówione tutaj tomy stanowią przykład wzorowych wydań. Opatrzone w obszerne teksty krytyczne, które zamieniają się w rozprawy z dziedziny kodikologii, opatrzone są w liczne indeksy, a w razie potrzeby i konkordancje (np. bardzo potrzebna i pożyteczna w tomie X). Uznając jednak w pełni rolę wstępów krytycznych należałoby postawić pytanie, czy potrzebne są tak obszerne wstępy, które w większości wypadków nie interesują teologa, najczęstszego czytelnika tomów. Ponadto daje się odczuć dotkliwy brak wstępów teologicznych i historycznych. Czy więc nie należało podjąć współpracy filologów i teologów ewentualnie historyków przy wydawaniu dalszych tomów tej tak doskonałej serii wydawniczej?

ks. Marek Starowieyski, Warszawa

II. SPRAWOZDANIA

1. IX Międzynarodowa Konferencja Studiów Patrystycznych (Oxford 5—10 września 1983 r.) oraz walne zebranie Assotiation Internationale d'Etudes Patristiques

Dziewiąta konferencja Studiów Patrystycznych miała miejsce jak zwykle na początku września. Odbывała się pod kierownictwem prof. dr. M. F. Wiles (Regius Professor, Oxford), prof. dr. G. C. Stead (Ely Professor, Cambridge) i prof. dr. H. Chadwick (Regius Professor Emeritus, Cambridge); sekretarzem i organizatorem konferencji była niestrudzona E. A. Livingstone — jej to zawdzięcza konferencja sprawną i prężną organizację.

Do spraw organizacyjnych nie będę tu wracał; relacjonowałem je w sprawozdaniu z VIII Konferencji — CTh 51(1981) fasc. I, 144—146. Pisałem tam: „Biorąc pod uwagę rangę kongresu liczba tylko trzech uczestników z Polski była stanowczo za mała. Środowisko KUL reprezentowała tylko jedna osoba, brakowało reprezentantów Akademii Teologii Katolickiej oraz innych ośrodków... Wydaje się, że należy poszukać przyczyn tego zaniedbania, by za cztery lata sytuacja się nie powtórzyła” (s. 146). Nie powtórzyła się, gdyż przyjechał tylko jeden przedstawiciel Polski, niżej podpisany, brakowało przedstawicieli KUL-u, ATK, wydziałów teologicznych oraz innych ośrodków zajmujących się starożytnością chrześcijańską.

Udział Polski był więc mniej niż skromny. Niżej podpisany wygłosił komunikat *Remarques sur les sources de quelques apophtegmes des Pères*; do polskiej obecności można by zaliczyć referat historyczki szwajcarskiej pochodzenia polskiego, Ireny Backus, która wygłosiła Master Theme: *Some of the 16th century Latin Translation of the Greek Fathers: Chrysostom by Trapezuntius (1487) and Mahusius (1547). Basil by Trapezuntius (1520) and Cornarus (1540); Justin Martyr by Peronius (1554), Gelenius (1555) and Lang (1565).*

Aktów VII Konferencji dotychczas nie opublikowano — (miała wydać Akademia Berlińska w serii *Texte und Untersuchungen*); akty VIII Konferencji wydano jako XVII tom „*Studia Patristica*”, Oxford... 1982 (Pergamon Press) — zawartość podaje „*Vox Patrum*” nr 4, 1983, s. 386—391.

Na konferencję, jak i na poprzednią, składały się następujące typy wystąpień:

— Lectures — ze względu na wagę tych wykładów wymienię wszystkie

ich tytuły: prof. dr Fairy von Lilienfeld (Erlangen) — *St. Nino, Apostle and Illuminator of Georgia*, wykład inauguracyjny; prof. dr F. X. Murphy, CSsR (Alfonsiana, Roma) — *Eschatological Perspectives in the Greek Fathers: Origen to Chrysostom*; prof. dr A. Spira (Moguncja) — *The Impact of Christianity on Ancient Rhetoric*; prof. dr A. G. Hamman (Augustinianum, Roma) — *L'usage des Psaumes dans les premiers siècles chrétiens*; prof. dr M. F. Wiles (Oxford) — *Asterius: a new chapter in the history of Arianism*; prof. dr R. A. Markus (Nottingham) — *From Augustine to Gregory the Great: sacred, secular and profane*; prof. dr A. M. Ritter (Heidelberg) — *This or That Theology. Reflections upon the „The Reception of the Philosophical Notion of God as a Dogmatic Problem of Early Christian Theology” — in memory of Heinrich Dörrie*; prof. dr C. Kannengiesser, SJ (Notre Dame) — *Arius Redivivus. The Current Debate*; prof. dr H. J. Drijvers (Groningen) — *East of Antioch. Forces and Structures in the Development of Early Syriac Theology*; prof. dr R. P. C. Hanson (Manchester) — *The Arian Doctrine of the Incarnation*; prof. dr G. Quispel (Utrecht) — *The Priscillianist Origin of Irish Christianity*; prof. dr A. Mandouze (Sorbona) — *L'Afrique chrétienne à la lumière de l'enquête prosopographique*; prof. dr B. Studer OSB (Anselmianum, Roma) — *La foi nicéene chez saint Augustin*; prof. dr H. Chawick (Cambridge) — *Augustine on Pagans and Christians*; prof. dr R. W. Thomson (Harvard) — *Jerusalem and Armenia: the Influence of Persons and Places*; prof. dr H. Kraft (Kiel) — *Statistische Echtheitsuntersuchungen*; prof. dr J. Pelikan (Yale) — *Newman and the Fathers. The Vindication of Tradition*.

— Master Themes: odbywały się w 15 grupach: *Christian Norms in the second Century; Early Antiochene Theology; Arianism; Apollinarius; Cappadocian Fathers; Chrysostom; Augustine; Christian Apocryphal Literature; The Bible; Apophthegmata Patrum; Acetica; Spirit and Office; Archeology; Philosophica; Nachleben of the Fathers*.

— Kommunikation — w 12 sekcjach wygłoszono ponad 350 komunikatów.

— Instrumenta studiorum — 38 referentów relacjonowało prace dokonywane w ich centrach. Dawały one przegląd tego, co się działo w patrologii w ciągu ostatnich czterech lat.

Podobnie jak przed czterema laty wszyscy uczestnicy otrzymali program z adresami wszystkich uczestników, przewodnik po światowej patrologii na następne cztery lata.

Z okazji konferencji 6.IX odbyło się walne zebranie Association Internationale d'Etudes Patristiques. Raport o stanie stowarzyszenia złożył ustępujący przewodniczący, prof. dr F. Bolgiani (Turyn); stwierdził, że liczba członków wzrosła z 234 do 470, wydano 5 numerów biuletynu informującego o pracach patrologów na świecie. Sprawozdanie finansowe złożył M.-L. Guillaumin. Wybrano urząd AIEP: A. M. Ritter (Heidelberg) — przewodniczący, W. Friend (Glasgow) i W. Rordorf (Neuchâtel) — wiceprzewodniczący, G. Hudon (Ottawa) — skarbnik, B. Gain (Francja) — zastępca skarbnika, A. de Berardino (Roma) — sekretarz.

Do rady AIEP wybrano: z Anglii — H. Chawick, W. Friend; z Argentyny — F. Garcia Bazan; z Australii — E. Osborn z Austrii — J. Divjak; z Belgii — E. Dekkers, M. Geerard, A. de Halleux, J. Mossay; z Chile — S. Zanartu; z Grecji — M. Matsoulas; z Hiszpanii — R. Ramos-Lissón; z Holandii — G. Barteling, R. van den Broek, J. van Winden; z Irlandii — J. O'Meara; z Japonii — P. Nemeshegyi; z Francji — M. Canevet, J. Fontaine, M.-L. Guillaumin, P. Monat, C. Mondésert; z Kanady — G. Hudon; z NRD — J. Irmischer; z Norwegii — K. Borresen; z Polski — M. Starowiejski; z Portugalii — J. G. Freire; z RFN — L. Abra-

mowski, C. Andressen, F. Dassmann, K. S. Frank, E. Mühlberg, A. M. Ritter; z Rumunii — S. Alexe; ze Stanów Zjednoczonych — D. Balás, R. Eno, J. Kelly, G. Ettliger, O. Wermelinger; ze Szwajcarii — E. Junod, W. Rordorf; ze Szwecji — P. Beskow; z Włoch — F. Bolgiani, A. de Berardino, M. G. Mara, P. Siniscalco, B. Studer; z Zaire — F. Leroy.

ks. Marek Starowieyski Warszawa

2. Kongres Teologów Polskich (Lublin, 14—16 września 1983 r.)

W dniach od 14 do 16 września 1983 roku odbył się na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Kongres Teologów Polskich pod hasłem *Chrześcijaństwo a kultura polska*. Wzięły w nim udział następujące sekcje naukowe: filozoficzna, psychologiczna, socjologiczna, teologii fundamentalnej, biblijna, teologii dogmatycznej, ekumeniczna, teologii moralnej, liturgiczna, pastoralna, homiletyczna, katechetyczno-pedagogiczna, teologii życia wewnętrznego, prawa kanonicznego, historii Kościoła, filologiczna, historii sztuki kościelnej, muzyki i śpiewu kościelnego, literatury polskiej oraz patrystyczna (po raz pierwszy).

Przed południem odbywały się posiedzenia plenarne, w których brali udział wszyscy uczestnicy kongresu, po południu zaś miały miejsce spotkania poszczególnych sekcji naukowych. Posiedzeniom plenarnym przewodniczył kard. Franciszek Macharski, Przewodniczący Komisji Episkopatu do spraw Nauki Katolickiej.

W pierwszym dniu kongresu, w ramach posiedzenia plenarnego ks. dr Bolesław Inlender wygłosił referat pod tytułem *Chrześcijaństwo a logos polski*. Prelegent wskazał na istotne związki polskiej kultury z chrześcijaństwem oraz na znaczenie chrześcijaństwa w tworzeniu się polskiej kultury i w dziejach całego narodu. Należy tu zaznaczyć, że teksty wszystkich wystąpień (referatów, komunikatów naukowych oraz głosów w dyskusji) będą opublikowane w całości. W niniejszym sprawozdaniu sygnalizujemy tylko ich tematykę, przy czym szczególną uwagę zwracamy na prace Sekcji Patrystycznej.

Podczas posiedzenia tejże sekcji — pod przewodnictwem ks. dr. Sz. Pieszczocha — wygłoszono pięć komunikatów. Pierwszy, pod tytułem *Polskie opracowania greckich Ojców Kościoła w XVI—XVII wieku*, wygłosiła doc. dr Janina Czerniatowicz.

Zdaniem prelegentki pismami Ojców Kościoła interesowali się w omawianym okresie profesorowie Akademii Krakowskiej oraz wybitni humaniści, między innymi Miłkołaj Czepel, Jan Sommerfeld, Maciej z Szydłowa. Na przełomie XVI i XVII wieku wydawano w Polsce pisma Bazylego Wielkiego, Jana Chryzostoma, Cyryla Jerozolimskiego, Justyna, Grzegorza z Nazjanzu, Ignacego Antiocheńskiego. Obok wydawnictw tekstowych istniały też prace komentatorskie, antologie oraz inne dzieła poświęcone Ojcom Kościoła. Teksty patrystyczne wykorzystywane były w polemikach teologicznych, a także przy układaniu modlitewników.

W XVII wieku w centralnej części Rzeczypospolitej obserwuje się spadek zainteresowania pismami teologów starożytnych, tymczasem na ziemiach wschodnich były one nadal czytane i komentowane. Pismami Kościoła posługiwały się wspólnoty prawosławne, np. Bractwo Św. Ducha w Wilnie, Stauropigia Lwowska. Do popularyzowania pism patrystycznych przyczyniały się również dwory magnatów ruskich (Chodkiewicza, Ostrogskiego). Często używano przekładów wydanych w Bułgarii oraz na Rusi.

W oparciu o teksty patrystyczne układano modlitewniki, pieśni litur-

giczne, rozmyślania. Pisma Ojców Kościoła używane były również w polemikach teologicznych.

Do najbardziej znanych autorów należeli: Jan Chryzostom, Cyryl Jerozolimski, Atanazy, Bazyli Wielki, Grzegorz z Nazjanzu, Jan Damasceniński oraz Efreem Syryjczyk.

Następnie głos zabrał mgr Czesław Mazur. Temat jego komunikatu brzmiał: *Teksty łacińskich Ojców Kościoła w zbiorach polskich w okresie Średniowiecza i Odrodzenia*, a został opracowany na podstawie zachowanych inwentarzy i katalogów księgozbiorów historycznych należących do kapituły krakowskiej. Poinformował obecnych, że pochodzący z 1110 roku inwentarz zawiera, obok innych ksiąg, niektóre dzieła Grzegorza Wielkiego. W innym kodeksie pochodzącym z przełomu XII i XIII wieku na 41 tytułów 13 stanowią pisma Ojców Kościoła, w tym 11 łacińskich. Trzeci spis ksiąg tejże kapituły pochodzący z wieku XV lub początku XVI zawiera oprócz rękopisów pierwsze druki. Na 244 jednostki tego spisu znajdujemy 30 jednostek obejmujących 71 tytułów pism patrystycznych. Spośród owych 71 tytułów 34 stanowią pisma św. Augustyna, 5 Hieronima, są też pisma Ambrożego, Leona Wielkiego i Bedy Czcigodnego.

W omawianym okresie znano w Polsce — zdaniem Cz. Mazura — 26 przedstawicieli patrystyki łacińskiej oraz 25 przedstawicieli patrystyki greckiej.

W polskich zbiorach znajdowały się dzieła patrystyczne wydawane zarówno w kraju, jak i za granicą. Tych ostatnich było więcej.

Kolejny komunikat pod tytułem *Wujek jako tłumacz Ojców Kościoła* przedstawił ks. dr Andrzej B o b e r. Stwierdził, że teksty patrystyczne tłumaczone przez Jakuba Wujka nie zawsze są autentyczne, a jego tłumaczenia niekiedy odbiegają od oryginału. Do dzieł przełożonych na język polski przez wspomnianego tłumacza należą:

- *Kazanie na przygotowanie na dzień Narodzenia Pańskiego* (początkowo przypisywano je św. Augustynowi, jednakże w toku późniejszych badań okazało się, że właściwym jego autorem jest Cezary z Arles),
- *Kazanie na I niedzielę Postu* (św. Augustyna),
- *Kazanie na III niedzielę Postu* (św. Augustyna),
- *Kazanie o Zmartwychwstaniu Pańskim* (św. Augustyna),
- *Kazanie na dzień Wniebowstąpienia Pańskiego* (nieznanego autora),
- *Kazanie na dzień Wszystkich Świętych* (nieznanego autora),
- *O słowach apostołskich* (dzieło św. Augustyna, lecz tłumacz dodał własne komentarze),
- *O Bożym Narodzeniu* (św. Augustyna).

Ks. dr hab. Wojciech Kania nawiązując do 300 rocznicy zwycięstwa pod Wiedniem wystąpił z komunikatem na temat: *Król Jan Sobieski żarliwym czytelnikiem pism Ojców Kościoła*. Przypomniał, że Jan Sobieski był miłośnikiem książek i że zamiłowanie do czytania wyniósł z domu rodzinnego, prelegent podał do wiadomości, że w księgozbiorze pozostawionym przez króla, obok dzieł historycznych, dekretów papieskich, pism polemicznych, teologicznych czy ascetycznych, a także literatury pięknej, znajdują się także pisma Ojców Kościoła. Niektóre z nich, jak na przykład *De civitate Dei* św. Augustyna, mowy św. Ambrożego oraz pisma św. Efrema Syryjczyka, stanowiły jego ulubioną lekturę.

Ks. dr Waldemar Woźdecki omówił *Wpływ pism Ojców Kościoła na teorię i praktykę kaznodziejstwa w Polsce*. Stwierdził, że kaznodziejstwo polskie w okresie Renesansu swoją wielkość zawdzięczało związkowi z literaturą patrystyczną. W czasach Oświecenia, gdy związki te osłabły, obniżył się też poziom kaznodziejstwa.

W drugiej połowie XIX wieku kaznodziejstwo zaczęło się stopniowo wyzwalać z obciążen okresu Oświecenia i wtedy pojawiło się znowu zainteresowanie

źródłami wiary: Pismem Świętym i dziełami Ojców Kościoła. Wybitni teoretycy i praktycy kaznodziejstwa tego okresu, jak Ignacy Hołowiński, Augustyn Lipnicki, Józef Szpaderski, Władysław Kryniecki, Antoni Szlagowski nawoływali do czytania pism teologów starożytnych. Znaczną rolę w popularyzacji tych pism odegrało czasopismo „Homiletyka” założone przez ks. Mariana Nassalskiego w 1898 roku. W zaborze rosyjskim dzieła Ojców Kościoła cieszyły się większą popularnością niż w zaborze austriackim.

Po wystąpieniu ks. W. Wojdeckiego nastąpiła dyskusja nad problemami poruszonymi przez prelegentów. Wieczorem odbyło się spotkanie członków Sekcji Patrystycznej, w czasie którego omawiano aktualne zagadnienia dydaktyki patrystycznej.

Członkowie Sekcji Patrystycznej wybrali nowy zarząd. Funkcję prezesa objął ks. dr Bogdan Częsz, wiceprezesa — ks. dr Andrzej Bober, skarbnikiem został ks. dr hab. Wincenty Myszor, a sekretarzem ks. dr hab. Franciszek Drączkowski.

Wygłoszono dwa referaty. Doc. dr. hab. Barbara Filarska mówiła na temat: *Źródła inspiracji najstarszej architektury sakralnej w Polsce*. Wykazała związki polskich zabytków architektonicznych z budowlami okresu patrystycznego.

Doc. dr hab. Tadeusz Dobrzeńcki miał wykład pt. *Doktryna patrystyczna w ikonografii ewangelistarza gnieźnieńskiego (XI w.)*. Postępując się przeźrocami prelegent ukazał motywy biblijne i patrystyczne w tymże ewangelistarzu. Na podstawie danych ikonograficznych stwierdził, że mógł on powstać w czasach Bolesława Śmiałego lub nawet z jego inicjatywy.

W czasie wieczornego posiedzenia Sekcji Patrystycznej ks. B. Częsz złożył podziękowanie dawnemu zarządowi sekcji oraz wyraził radość z dotychczasowych jej osiągnięć. Pod jego przewodnictwem odbywała się dalsza dyskusja. Ks. St. Longosz zabierając głos dokonał prezentacji nowo powstałej serii „Vox Patrum” Cz. Mazur przedstawił wykaz dzieł patrystycznych, które mają być wydane przez wydawnictwo PAX. Stwierdzono, że nie wszyscy wykładowcy patrologii w Seminarjach Duchownych zarówno diecezjalnych, jak i zakonnych uczestniczą w zjazdach patrystycznych, co nie jest zjawiskiem właściwym.

Na zakończenie kongresu przedstawiciele poszczególnych sekcji naukowych podali krótkie sprawozdania z prac własnych sekcji. Sekcją Patrystyczną reprezentował dotychczasowy jej prezes ks. dr St. Longosz. Mówił o zjazdach patrystycznych, jakie odbyły się w latach 1978—1982, o wydawnictwie patrystycznym Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy (ATK) o serii patrystycznej „Vox Patrum” wydawanym przez Międzywydziałowy Zakład Badań nad Antykiem Chrześcijańskim KUL.

ks. Józef Grzywaczewski, Siedlce

3. Rodzina w Kościele starożytnym Symposium patrystyczne, Lublin, 24—25 listopada 1983 r.

Temat rodziny, wychowania, przygotowania do życia w rodzinie jest stale obecny w myśli człowieka. Stanowi także przedmiot rozważań i troski Kościoła w każdym czasie jego posługiwania wśród ludzi. Dziś, gdy mówi się o kryzysie życia rodzinnego, staje się on głównym punktem naszego zainteresowania. Cenną więc była inicjatywa Międzywydziałowego Zakładu Badań nad Antykiem Chrześcijańskim KUL zorganizowania sympozjum patrystycznego, poświęconego właśnie problemom rodziny. Hasło sympozjum: *Rodzina w Kościele starożytnym*, zgromadziło patrologów i badaczy kultury antycznej z ośrodków naukowych kraju — z Poznania, Krakowa, Warszawy, Tarnowa, Bydgoszczy, Torunia i Lublina. Do udziału w sympozjum został zaproszony prof. dr Bernhard Kytzler z Freie Universität w Berlinie.

Po wprowadzeniu kierownika Zakładu Badań nad Antykiem Chrześcijańskim KUL, ks. dr. Stanisława Longosza, i przemówieniu ks. doc. dr. hab. Jana Śrutwy, prorektora KUL, wygłoszono prelekcje pierwszej sesji, skupiającej uwagę wokół tematu: *Starożytna rodzina przedchrześcijańska*. Oto tytuły wygłoszonych referatów: *Starożytna rodzina grecka i rzymska* — ks. dr. Augustyn Eckmann, KUL; *Praktyka i teoria wychowania w rodzinie w pismach Seneki, Epikteta i Marka Aureliusza* — dr. Juliusz Jundziłł, WSP Bydgoszcz; *Tulia wzorem starożytnej rzymskiej żony* — mgr Anna Kałabun, KUL.

Ks. dr. Augustyn Eckmann przedstawił w zarysie obraz rodziny greckiej i rzymskiej skupiając uwagę na wybranych zagadnieniach. Ukazał nie tylko zwyczaje i styl życia rodzinnego Greków i Rzymian, lecz także podał normy prawne obowiązujące w przedchrześcijańskiej wspólnocie rodzinnej.

Dr. Juliusz Jundziłł, omawiając wskazania wychowawcze zawarte w pismach Seneki, Epikteta i Marka Aureliusza, szczególnie mocno podkreślił fakt tak zaskakująco wielkiej ilości trafnych uwag tych myślicieli o wychowaniu dzieci.

Mgr Anna Kałabun przedstawiła zwięźle i interesująco treść pochodzącej prawdopodobnie z czasów Augusta inskrypcji rzymskiej, zawierającej pośmiertną pochwałę nie znanej dziś z imienia matrony rzymskiej. Autor, mąż zmarłej, podnosi jej liczne zasługi i cnoty, przez co Tulia staje się prawdziwie wzorem starożytnej rzymskiej żony, godnym pochwały.

Podczas drugiej sesji poruszono tematykę rodziny chrześcijańskiej w ogólności, wygłaszając następujące referaty: „*Mężowie miłujcie żony, jak Chrystus umiłował Kościół*” (Ef 5, 25—33) — ks. prof. dr. hab. Józef Kudasiwicz, KUL; *Małżeństwo i rodzina w pierwotnym prawodawstwie kościelnym* — ks. doc. dr. hab. Wojciech Góralski, KUL; *Obrona dziecięcego życia w nauce Ojców Kościoła* — ks. dr. Stanisław Longosz, KUL; *Die Darstellung von Ehe und Familie in den epischen und lyrischen Dichtungen des Statius und seiner Zeitgenossen* — prof. dr. Bernhard Kytzler.

Ks. prof. dr. hab. Józef Kudasiwicz przedstawiając zasady życia rodzinnego na podstawie perykopy z Listu św. Pawła do Efezjan podkreśliła, iż są one przykładem specjalnego gatunku literackiego, tzw. *Familien-tafeln*. Jego obecność dostrzegamy także w literaturze żydowskiej oraz hellenistycznej.

Ks. dr. Stanisław Longosz scharakteryzował stanowisko starożytnych myślicieli i filozofów, kiedy plód można określić mianem nowego człowieka: czy jest on nim dopiero z chwilą urodzenia, czy też już od poczęcia. Następnie prelegent przedstawił temat obrony życia dziecięcego w oparciu o pisma pisarzy pierwszych czterech wieków i starożytne kanony kościelne. Źródła do poznania tych problemów są jedynie szcątkowe, niemniej ich analiza prowadzi do wniosku, iż stanowisko Kościoła w tej sprawie od początku było zgodne z dzisiejszymi poglądami.

Prof. dr. Bernhard Kytzler omówił te wypowiedzi Stacjusza, które podkreślają godność i wielką wartość moralną małżeństwa. Być może ze względu właśnie na te myśli — zdaniem autora referatu — Dante w *Boskiej komedii* przedstawia Stacjusza jako chrześcijanina.

Tego dnia miała miejsce uroczystość pożegnania ks. dra Andrzeja Bobera SJ, związana z zakończeniem jego czynnej pracy naukowej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W imieniu władz uniwersytetu serdeczne i ciepłe słowa podziękowania złożył ks. doc. dr. hab. Jan Śrutwa, prorektor KUL. Ponadto uznanie i podziękowanie za owocną pracę naukową i pedagogiczną złożył ks. dr. Bogdan Czesz, przewodniczący Sekcji Patrystycznej przy Komisji Episkopatu Polski do Spraw Nauki Katolickiej. Natomiast za trud współpracy z Międzywydziałowym Zakładem Badań nad Antykiem Chrześcijańskim KUL podziękował ks. dr. Stanisław Longosz, kierownik zakładu.

Referaty pierwszego dnia sympozjum zarysowały problematykę oraz nakreśliły warunki, z jakimi zetknęło się chrześcijaństwo w swej fazie początkowej. Ukazały, w jaki sposób pierwotna myśl Kościoła czy to o charakterze prawnym, czy też moralnym odpowiedziała na istniejący stan rzeczy.

Natomiast drugi dzień sympozjum dotyczył wprost myśli chrześcijańskiej. Myślą wiążącą trzeciej sesji był temat: Rodzina w nauce Ojców Greckich. Oto wygłoszone referaty: *Zadania rodziny chrześcijańskiej w nauczaniu św. Jana Chryzostoma* — ks. doc. dr hab. Henryk Wójtowicz, KUL; *Pierwsza rodzinna katecheza domowa w ujęciu św. Jana Chryzostoma* — ks. dr hab. Wojciech Kania, Tarnów; *Kanoniczna i liturgiczna strona małżeństwa na chrześcijańskim Wschodzie* — ks. dr Henryk Paprocki, ChAT, Warszawa; *Małżeństwo a dziewictwo wg św. Metodego z Olimpu* — ks. dr Bogdan Czesz, PWT Poznań; *Małżeństwo i rodzina w nauczaniu i prawodawstwie nestorian* — ks. dr Jerzy Woźniak, Kraków.

Ks. doc. dr hab. Henryk Wójtowicz przedstawił wychowanie dzieci jako podstawowe zadanie rodziny chrześcijańskiej. Jan Chryzostom podaje wiele cennych wskazówek. Powiada, iż zaniedbanie tego obowiązku byłoby ciężkim grzechem. Bardzo mocno akcentuje rolę dobrego przykładu rodziców, gdy bowiem „korzeń jest dobry, dobre są i gałązki”. W kształtowaniu osobowości młodego człowieka ważne jest także „wychowanie biblijne”. Polega ono na opowiadaniu pewnych zdarzeń z Pisma Świętego, które miały zaszczerpić myśl Bożą w sercu młodego chrześcijanina. Poprzez śpiewanie Psalmów i czytanie Pisma rodzina stawała się „kościółem domowym” — *ecclesiola*.

Ks. dr hab. Wojciech Kania dokonał refleksji nad dziełem *O wychowaniu dzieci* św. Jana Chryzostoma. To niewielkie dziełko odznacza się mądrością i roztropnością udzielanych rad, nowoczesnością proponowanych metod. Biskup Konstantynopola wyrażał ubolewanie, że rodzice bardziej dbają o wygląd zewnętrzny dziecka niż o kształt jego wnętrza. Albowiem według słów samego Jana Chryzostoma — jak malarze trują się nad obrazem, rzeźbiarze nad rzeźbą, tak rodzice winni wkładać wiele wysiłku w wychowanie dziecka, które jest obrazem najwspanialszym. To samo dzieło zawiera także, chyba najpiękniejsze karty — co prawda bardzo skromnej — „dziecięcej literatury patrystycznej”.

Z dużym zainteresowaniem uczestnicy sympozjum wysłuchali komunikatu ks. dra Henryka Paprockiego. Ukazał on, w jaki sposób rozwijała się liturgia sakramentu małżeństwa w Kościele Wschodnim, jak pewne jej elementy rozwijały się, a inne zupełnie zanikały. Ponadto wyjaśnił znaczenie niektórych czynności liturgicznych i symbolikę obrzędów. Kościół Wschodni podkreślał często, by małżonkowie w dążeniu do chrześcijańskiej doskonałości pracowali także nad swoistą ascetyką małżeństwa.

Ks. dr Bogdan Czesz ukazał przemyślenia św. Metodego z Olimpu na temat małżeństwa i dziewictwa. Dziewictwo według biskupa Olimpu to wyższy stan doskonałości chrześcijańskiej. Jak zaznacza, nie wszyscy są zdolni do dziewictwa. Jest to dar Boży. Jednocześnie jednak nie deprecjuje on małżeństwa, podkreślając jego świętość.

Ks. dr Jerzy Woźniak przedstawił w kontekście nauki nestorian normy prawne obowiązujące małżeństwo i rodzinę w ich społeczności. Nawiązując do myśli ks. dra Henryka Paprockiego podkreślił dążenie do doskonałości małżeństwa chrześcijańskiego.

Podczas sesji popołudniowej — czwartej, wygłoszono następujące referaty: *Teologia małżeństwa i rodziny w nauce św. Augustyna* — ks. dr hab. Wacław Eborowicz, Pelplin; *Ehe und Familie in der frühlateinischen Apologetik (Minucius Felix und Tertullianus)* prof. dr B. Kytzler, Freie Universität Berlin; *Stosunek św. Ambrożego do małżeństwa i życia rodzinnego* — mgr Józef Naumowicz, Warszawa; *Rodzinne wychowa-*

nie dziewcząt w pedagogice św. Hieronima — dr Alicja Stępniewska, KUL; *Rodzina kościołem domowym wg Ojców Kościoła* — dr Andrzej Bober SJ, KUL.

Św. Augustyn jako jedyny Ojciec Kościoła ujął temat małżeństwa w syntezę dogmatyczną. Dla biskupa Hippony małżeństwo to *bonum*. Wskazuje on na źródła owego dobra. Sakrament małżeństwa to także *sacrum signum*, znak jedności małżonków z Chrystusem — Głową Ciała Mistycznego. Małżeństwo czerpie swoją moc ze źródła mocy Boga. Św. Augustyn, jak sam mówi, zajmuje się tylko tym, co służy dobru i jest potrzebne jego wiernym.

Jako przedstawiciele wczesnołacińskiej apologetyki prof. Bernhard Kytzler wybrał Minucjusza Felixa i Tertuliana. Ich myśl była tu podstawą do rozważań o chrześcijańskim małżeństwie i rodzinie. Minucjusz Felix to tradycjonalista. Jego argumentacja jest zwięzła i rzeczowa, zdecydowanie broni chrześcijaństwa przed niesłusznymi oskarżeniami pogan. Preferuje w swoich wypowiedziach styl deklaratywny. Zaś jedyne stwierdzenie postulatywne autora *Oktawiusza* to cześć wobec dziewictwa. Styl i argumentacja Tertuliana posiadają charakter indywidualny, czasami wręcz trudny do odcyfrowania. Warto podkreślić, iż Tertulian jest autorem wspaniałego hymnu — pochwały na cześć małżeństwa, zawartej w dziele *Ad uxorem*.

U św. Ambrożego — co przedstawił słuchaczom mgr Józef Naumowicz — odnajdujemy wiele pozytywnych wypowiedzi o małżeństwie (komentarze biblijne i listy). Wypowiedzi i wyrażenia negatywne pojawiają się jedynie w pismach poświęconych godności dziewictwa. Służą one jedynie podkreśleniu — w sposób właściwy metodom starożytnej retoryki — godności i wolności stanu dziewictwa. Nie można ich więc uważać za wypowiedzi deklaratywne na temat małżeństwa.

Dr Alicja Stępniewska przedstawiła wiele interesujących refleksji o wychowaniu dziewcząt, zawartych w dwóch listach św. Hieronima — *Do Lety* i *Do Gasycjusza*, gdzie autor pokazuje, jak w klasyczną formę wychowania rzymskiego należy włączyć treści chrześcijańskie.

Ks. dr Andrzej Bober przedstawił wiele cech „domowego sanktuarium”, takich jak dążenie do świętości i doskonałości, równość małżonków, apostołstwo (*adiutores Christi*), męstwo w obronie wiary i Kościoła.

Było to interesujące i cenne spotkanie. Przedstawiło ono pewną wizję starożytnej chrześcijańskiej wspólnoty rodzinnej i związane z tym tematem inne zagadnienia. Z konieczności były to jedynie zagadnienia wybrane.

Bronisław Kądziała, Warszawa